

DANUTA JANICKA (Toruń)

O pionierach nauk kryminologicznych w Polsce

Aczkolwiek dogmatyk może w swym życiu nie stykać się bezpośrednio z przestępcą, musi jednak wiedzieć, że ten, kto popełnił czyn przestępny jest człowiekiem, czyli że w tym aspekcie winno się kształtować pojęcie przestępcy. Tymczasem istniała cała szkoła prawa karnego, dla której wyznawców pojęcie przestępcy sprawowało się do cechy – podmiot przestępstwa.

Bronisław Wróblewski, *Język prawny i prawniczy*, Kraków 1948

Zajęto się badaniem poziomu umysłowego przestępców, wpływem konfliktu duchowego i kulturalnego na wykojenie się jednostki, następstwami rozbicia rodziny wzgl. jej wadliwego funkcjonowania, prowadzono badania genealogiczne rodzin przestępczych, zwrócono uwagę na czynniki gospodarcze jako ewentualne podłoże przestępstw przeciw mieniu, przeniesiono na badany teren tezy psychoanalityczne, badano wpływ stosunków polityczno-administracyjnych na wzmożenie się przestępczości.

Józef Jan Bossowski, *Wiadomości z nauk kryminologicznych*, Poznań 1945

I. Uwagi wstępne. Narodziny nauk kryminologicznych na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX w. nie znalazły jak dotąd szerszego ujęcia w polskim piśmiennictwie prawnym czy historycznym. Wprawdzie powstały i nadal powstają w tym zakresie różne przyczynki¹, lecz brakuje zarówno

---

¹ Por. kilka artykułów, niekiedy trudno dostępnych: J. Nelken, *Polska myśl kryminologiczna od schyłku XIX w. do 1939 r.*, „Archiwum Kryminologii” (AK), 1986 (13), s. 223-260; W. Brzęk, *Początki kryminalistyki w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” (KHNT), 1985 (30/2), s. 321-336; M. Rodak, *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, AK, 2009 (31), s. 101-145. Por. niżej przypisy 105, 136, 127 (przyczynki K. Zamiary, E. Baran, J. Nelkena).

perspektywy syntetycznej, jak i obszerniejszej, uporządkowanej. Nie mogą jej zastąpić wskazówki historyczne, znajdujące się w podręcznikach prawa karnego czy kryminologii, przede wszystkim dlatego, że są one nazbyt zwięzłe, a ponadto odwołują się głównie do dokonań zachodnioeuropejskich, polskie osiągnięcia stawiając w cieniu². Nawet monumentalny, wielotomowy, polski *System prawa karnego* Wydawnictwa C.H. Beck poświęca Polakom – prekursorom kryminologii – zaledwie kilka stron w tomie pierwszym³.

Celem niniejszego opracowania jest uporządkowanie problematyki, a w szczególności próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, kiedy polscy prawnicy wyszli ponad uprawianie dogmatyki prawa karnego, a także w jakim zakresie współpracowali z przedstawicielami innych dziedzin, zwłaszcza lekarzami. Dalszym zamiarem autorki jest ustalenie, w jakim stopniu pomocnicze nauki prawa karnego, w szczególności kryminologia, były przedmiotem zainteresowania lub badań czołowych polskich karników – wybitnych profesorów uniwersyteckich działających pod zaborami i w odrodzonej Rzeczypospolitej.

II. Narodziny nowoczesnych prądów kryminologicznych. Wiek XIX był okresem wyjątkowego postępu cywilizacji, nauki i techniki w Europie. W jego drugiej połowie narodził się pozytywizm i ewolucjonizm, a wystąpienie Darwina porównywano do przewrotu kopernikańskiego. Ostatnie dwie dekady XIX stulecia zapisały się jednak jako przełom antypozytywistyczny, także w nauce i filozofii. Jednocześnie rozwinął się nurt światopoglądowy dekadentyzmu, niosąc poczucie kryzysu wszystkich wartości⁴.

W omawianym stuleciu powstała nowa dziedzina nauki – kryminologia. Bodźcem dla jej uformowania stała się – jak wiadomo – sensacyjna teoria włoskiego psychiatry i antropologa Cesarego Lombrosa (1835-1909), głosząca, że przestępstwo jest koniecznym skutkiem patologicznej konstytucji fizjologicznej i psychologicznej jednostki, a pewne defekty anatomiczne mogą wskazywać na przestępcę z urodzenia. Tezy te wywołały żywe reakcje świata nauki, zwłaszcza socjologów, antropologów, psychologów, patologów i wreszcie prawników. Dziesiątki uczonych podjęło badania nad przyczynami przestępczości, a zwłaszcza nad związkami między przestępczością a predys-

---

² Por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2004, s. 41-49; K. Bułat i in., *Kryminologia*, Kraków 2007, s. 17-20; B. Hołyst, *Kryminologia*, wyd. 10, Warszawa 2009, s. 916-921; M. Kuć, *Kryminologia*, Warszawa 2010, s. 13-17; *Kryminologia*, red. W. Świda, Warszawa 1977, s. 145-151.

³ K. Krajewski, *Kryminologiczne podstawy prawa karnego*, [w:] *System prawa karnego*, t.1: *Zagadnienia ogólne*, red. A. Marek, Warszawa 2010, s. 104-118 (tu na s. 105-108 i 111 – pojedyncze wzmianki o polskich uczonych).

⁴ Por. D. Janicka, *Niebezpieczny przestępca w doktrynie prawa karnego przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Kuba rozpruwacz i inni*, red. V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, Toruń 2015, s. 9-10.

pozycjami genetycznymi oraz uwarunkowaniami środowiskowymi⁵. Włoscy uczniowie Lombrosa: Raffaele Garofalo (1851-1934) oraz Enrico Ferri (1856-1929) odeszli od jednostronnej tezy swego mistrza o urodzonym zbrodniarzu, zwracając się ku badaniom kryminologicznym, psychologicznym i socjologicznym. Garofalo wprowadził do światowej nauki termin „kryminologia”, wydając w 1885 r. książkę *La criminologia*⁶. Ferri ogłosił w 1881 r. cenioną pracę *Nowe horyzonty prawa i procesu karnego (I nuovi orizzonti del diritto e della procedura penale)*, którą, począwszy od trzeciego wydania z 1892 r., zatytułował *Socjologia kryminalna (La sociologie criminelle)*, proponując w ten sposób kolejną nową dyscyplinę⁷.

Koncepcje szkoły włoskiej przywędrowały na ziemię polskie już w latach osiemdziesiątych XIX w. Polscy prawnicy referowali *credo* szkoły na łamach periodyków prawniczych, głównie galicyjskich, poddając jej program większej lub mniejszej krytyce. Jako jedni z pierwszych wystąpili Edmund Krzymuski (1851-1928), profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego⁸ oraz Józef Rosenblatt (1853-1917), docent na tej samej uczelni⁹. Wkrótce głos zabrali profesorowie Uniwersytetu Lwowskiego: Feliks Gryziecki (1837-1923)¹⁰ i Piotr Stebelski (1857-1923)¹¹. Nowe prądy wzbudziły też zainteresowanie prawników działających w Królestwie Polskim: Włodzimierza Spasowicza (1829-1906), adwokata, byłego profesora Uniwersytetu Petersburskiego¹² oraz sędziego Aleksandra Moldenhawera (1840-1909)¹³. Wnikliwy i znaczący obraz nowych kierunków naukowych przedstawił Juliusz Makarewicz (1872-1955), ówczesny doktor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przybliżył on czytelnikom w Polsce, a także w Europie, nie tylko szkołę włoską, ale również francuską, niemiecką, belgijsko-holenderską i rosyjską¹⁴. Na początku lat dziewięćdziesiątych wydano w Warszawie słynne dzieło Lombroso w prze-

---

⁵ J.M. Kelly, *Historia zachodniej teorii prawa*, Kraków 2006, s. 372.

⁶ Terminu „kryminologia” miał użyć nieco wcześniej, w 1879 r., francuski antropolog Paul Topinard (1830-1911) – por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, op.cit., s. 17.

⁷ *Criminals and Their Scientists. The History of Criminology in International Perspective*, red. P. Becker, R.F. Wetzell, New York 2009, s. 156.

⁸ E. Krzymuski, *Szkola pozytywana prawa karnego we Włoszech*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny”, 1889 (14), z. 1-5, s. 1-96.

⁹ J. Rosenblatt, *O obecnych szkołach prawa karnego i ich metodzie*, „Przegląd Prawa i Administracji” (PPA), 1887, s. 489 i n.

¹⁰ F. Gryziecki, *Do reformy prawa karnego*, Lwów 1891.

¹¹ P. Stebelski, *Nowe kierunki w nauce prawa karnego*, PPA, 1893, s. 165, 253, 347, 460, 537, 608, 676, 726.

¹² W. Spasowicz, *Najnowsze prądy w nauce prawa karnego*, Petersburg 1892; wersja rozszerzona ukazała się w kolejnych numerach czasopisma „Kraj” w 1891 r.

¹³ A. Moldenhawer, *Szkola antropologiczno-kryminalna*, „Niwa” 1893, nr 3-6.

¹⁴ J. Makarewicz, *Klasycyzm i pozytywizm w nauce prawa karnego*, PPA, 1896 (21), z. 8-9, s. 698-727 i 847-870. Ten sam tekst opublikował autor w Niemczech na łamach słynnego „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft”, 1897 (17), s. 590-637.

kładzie na język polski¹⁵. Ferment naukowy w dziedzinie prawa karnego przybierał na sile. Treści kryminologiczne, a zwłaszcza rozważania o przyczynach przestępczości i osobach sprawców przestępstw, zajmowały coraz szersze miejsce w nauce¹⁶.

Należy wreszcie przypomnieć, że na przełomie XIX i XX w. polscy prawnicy aktywnie uczestniczyli w międzynarodowym ruchu naukowym – studiowali lub kształcili się za granicą, działali na niwie organizacyjnej oraz publikowali na łamach zagranicznych czasopism, które przeżywały prawdziwy rozkwit. Powracali „do kraju przejęci duchem nowych prądów”¹⁷.

III. Kryminologia. W XIX i na początku XX w. na ogół posługiwano się szerokim pojęciem kryminologii. Obejmowało ono „socjologię i psychologię kryminalną, biologię kryminalną, kryminalne działy statystyki i etnologii, etiologię kryminalną [...], kryminalistykę, czyli technikę śledczą [...] oraz politykę kryminalną łącznie z naukami penitencjarnymi”¹⁸. Stopniowo, ostatecznie w dwudziestoleciu międzywojennym, utrwalił się pogląd, że należy wyróżnić kryminologię w węższym, właściwym tego słowa znaczeniu; miała się ona zajmować badaniem przestępstwa jako zjawiska społecznego i przestępców jako sprawców czynów karygodnych – przy pomocy metod socjologicznych i biologicznych. Uważano, że w skład kryminologii wchodzi socjologia kryminalna i biologia (antropologia) kryminalna¹⁹.

Polskim pionierem kryminologii był profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie i twórca Instytutu Kryminalistycznego w tej Wszechnicy, Adam Ettinger (1878-1934)²⁰. Już w 1909 r. wydał on po niemiecku pracę o problemie przestępcy z punktu widzenia antropologicznego i socjologicz-

¹⁵ C. Lombroso, *Człowiek zbrodniarz w stosunku do antropologii, jurysprudenicy i dyscypliny więziennej: zbrodniarz urodzony: obłąkaniec zmysłu moralnego*, z 4-go wyd. wł. przeł. J.L. Popławski, t. 1-3, Warszawa 1891-1892. Por. pierwszą broszurę promującą idee Lombrosa, przełożoną z niemieckiego na polski: H. Kurella, *Lombroso i jego teoria*, tłum. J. Szenhak, Warszawa 1897.

¹⁶ Por. D. Janicka, *Makarewicz a Liszt. Próba analizy porównawczej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2015 (67), z. 1, s. 107-126.

¹⁷ E. Janiszewska-Talago, *Szkola antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965, s. 50.

¹⁸ J.J. Bossowski, *Wiadomości z nauk kryminologicznych*, Poznań 1945, s. 3. Jeszcze J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1979, s. 15 wskazywał na kryminologię w szerokim słowa znaczeniu, obejmującą etiologię, psychologię i socjologię kryminalną.

¹⁹ S. Batawia, *Kryminologia*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa karnego*, red. W. Makowski, t. 2, Warszawa (1934-1936), s. 792; W. Wolter, *Kilka uwag o metodologii nauk kryminologicznych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1933 (13), z. 4, s. 174: „W obręb jej (kryminologii – przyp. aut.) wchodzi biologia kryminalna (antropologia) i socjologia kryminalna, jako dwie nauki o charakterze eksplikatywnym. [...] Zadaniem obydwu jest «wyjaśnić» fakt popełnienia przestępstwa przez zbadanie czynników endogenicznych i egzogenicznych pierwiastków działalności przestępczej”.

²⁰ P. Horoszowski, *Kryminologia*, Warszawa 1965, s. 154.

nego²¹, poddając krytyce biologiczne poglądy o sprawcach czynów karygodnych. Opracowanie to stało się podstawą wydanej później, w dwudziestolecie międzywojennym, analogicznej książki po polsku, zatytułowanej *Zbrodniarz w świetle antropologii i psychologii*²². W pracy tej Ettinger przeanalizował gros ówczesnych koncepcji kryminologicznych, polemizując z przedstawicielami szkoły antropologicznej prawa karnego, którym zarzucał niedostateczne uwzględnienie czynników społecznych w etiologii przestępstwa²³.

Wybranymi zagadnieniami kryminologii interesowali się młody profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie Juliusz Makarewicz²⁴ oraz młody Waclaw Makowski (1880-1942), późniejszy profesor Uniwersytetu Warszawskiego i polityk. Ten ostatni stworzył własną, psychologiczną koncepcję czynnika kryminogennego, przy pomocy której usiłował wyjaśnić mechanizm zachowania przestępcy²⁵. Koncepcje kryminologiczne interesowały nawet Władysława Woltera (1897-1986), ucznia Krzymuskiego i jego następcę na katedrze Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wolter przyznawał, że badania biologiczne mogą wprawdzie wskazać na istnienie pewnych antropologicznych typów ludzi, lecz zaprzeczał, aby istniały antropologiczne kategorie przestępców²⁶.

Poważny impuls do polskich badań kryminologicznych dał doktor Stanisław Batawia (1898-1980), uczeń Makowskiego, z wykształcenia prawnik i lekarz. W 1931 r. opublikował on *Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych*²⁷, a w następnych latach kolejne opracowania, w których m.in. ogłosił własne wyniki empiryczne, poddając krytyce kierunek antropologiczny. Sam wskazywał na wpływ czynników społecznych, ekonomicznych i kulturowych na przestępczość, zwłaszcza młodzieży²⁸.

---

²¹ A. Ettinger, *Das Verbrecherproblem in anthropologischer und soziologischer Beleuchtung. Ein historisch-kritischer Beitrag zur Kriminal-Soziologie*, Bern 1909 (Problem przestępcy w świetle antropologii i socjologii. Przyczynek historyczno-krytyczny do socjologii kryminalnej).

²² A. Ettinger, *Zbrodniarz w świetle antropologii i psychologii*, Warszawa 1924. Por. idem, *Przestępczość w świetle badań kryminologicznych w wieku XIX*, „Prawda”, 1901 (18-19).

²³ A. Ettinger, *Zbrodniarz...*, s. 315: „idzie o to, aby odnaleźć główne źródło, z którego płynie w ogóle przestępstwo jako zjawisko masowe. (...) przestępstwo jako takie jest zjawiskiem względnym, historycznym, określonym każdorazowymi warunkami ekonomicznymi, socjalnymi i politycznymi, to rzeczona źródło tkwić może jedynie w społeczeństwie, w głębiach życia jego”.

²⁴ J. Makarewicz, *Źródła przestępczości*, Lwów 1913.

²⁵ W. Makowski, *Przyczynek do psychologii kryminalnej (Teoria „r=p”)*, „Themis Polska”, 1914, t. 4. Por. L. Lernell, *Zarys kryminologii ogólnej*, Warszawa 1978, s.152.

²⁶ W. Wolter, *Kryminologia a prawo karne*, AK, 1933 (1), z. 2; idem, *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna*, t. 2, Kraków 1934, s. 143. Por. B. Hołyst, op. cit., s. 921.

²⁷ S. Batawia, *Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych*, Warszawa 1931.

²⁸ Batawia postulował ponadto, by badania kryminalno-biologiczne powierzać osobom posiadającym wykształcenie psychiatryczne i kryminologiczne, a nie zwykłym lekarzom więziennym

W latach trzydziestych krótką karierę rozwinął również inny młody uczyony, Tadeusz Kuczma (1905-1940), uczeń poznańskiego profesora prawa i postępowania karnego, Józefa Jana Bossowskiego (1882-1957). Najpierw opublikował on doktorat o przestępstwie zbiorowym²⁹, a następnie – dosłownie w przededniu wojny – rozprawę *Genetyczne ujęcie przestępstwa*, wyróżniającą się oryginalnością oraz porównawczym ujęciem przyczyn przestępczości w różnych warunkach cywilizacyjnych³⁰. Praca ta stanowiła rezultat badań Kuczmy przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych oraz kilku krajach europejskich. Jej autor zginął wkrótce z rąk hitlerowców³¹.

W II Rzeczypospolitej znaleźli się również rzecznicy antropologicznej szkoły prawa karnego. Należał do nich przede wszystkim Leon Radzino-wicz (1906-1999), uczeń Ferriego, wykładowca Wolnej Wszechnicy Polskiej. W swej rozprawie *Współczesna ewolucja antropologii kryminalnej*³² i innych pracach, publikowanych licznie także za granicą, badał on i opisywał czynniki endogenne (biologiczne) przestępczości, zalecając obowiązkowe badania antropologiczno-kryminalne i wyróżniając rozmaite kategorie przestępców³³.

Na marginesie warto w tym miejscu przypomnieć, że w środowisku lekarskim rozwinął się w dwudziestoleciu międzywojennym tzw. ruch eugeniczny, czyli badania nad doskonaleniem cech dziedzicznych człowieka poprzez stwarzanie warunków rozwijających cechy dodatnie, a ograniczających możliwość dziedziczenia cech ujemnych. Ojcem tego ruchu był warszawski lekarz Leon Wernic (1870-1953), nawiązujący do doktryny słynnego angielskiego filozofa Herberta Spencera (1820-1903) oraz ojca eugeniki, Anglika Francisa Galtona (1822-1911), przyrodnika i antropologa³⁴. W założonym przez Wernica Polskim Towarzystwie Eugenicznym i jego organie prasowym „Zagadnienia Rasy”, przemianowanym potem na „Eugenikę Polską”, dominowali lekarze wenerolodzy i seksuolodzy, a udział psychiatrów, prawników czy urzędników był tylko marginalny³⁵.

– por. S. Batawia, *Cele i metody badań kryminalno-biologicznych*, „Palestra”, 1931 (1-2); idem, *Biologia kryminalna, jej cele i metody oraz wyniki dotychczasowych badań*, AK, 1933 (1).

²⁹ Por. przypis 56.

³⁰ T. Kuczma, *Genetyczne ujęcie przestępstwa*, Poznań 1939. Por. J.J. Bossowski, *Wiadomości*, s. VII i 40-47, gdzie zawarta została szeroka analiza koncepcji Kuczmy.

³¹ *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa-Poznań 1981, s. 390-391.

³² L. Rabinowicz, *Współczesna ewolucja antropologii kryminalnej*, Warszawa 1934.

³³ E. Janiszewska-Talago, *Szkola*, s. 67.

³⁴ M. Gawin, *Rasa i nowoczesność: historia polskiego ruchu eugenicznego (1880-1952)*, Warszawa 2003, s. 26-30, 43-50, 58-59 i 82-90. Por. T. Rzepa, R. Żaba, *Leon Wernic jako zwolennik i propagator eugeniki*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii”, 2013 (1), 22, s. 67-74. Por. też przypis 40.

³⁵ Por. niektóre nazwiska: psychiatry pułkownika Jana Nelkena, lekarzy w resorcie zdrowia Tomasza Janiszewskiego i Witolda Chodźko, adwokata Józefa Litauera – M. Gawin, op. cit., s. 96-108, 207, 233.

W środowisku naukowym rozwijały się tymczasem polska genetyka i antropologia. Profesor Edmund Malinowski (1885-1979), botanik i genetyk na Uniwersytecie Poznańskim, a następnie w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, wypowiadał się m.in. na temat dziedziczenia cech fizycznych i psychicznych człowieka. Głosił on, że niezależnie od czynnika dziedzicznego, na różnice między ludźmi wpływa środowisko społeczne³⁶. Profesor Uniwersytetu Lwowskiego, Jan Czekanowski (1882-1965), stworzył polską szkołę antropologiczną, wprowadzając do niej metody statystyczne³⁷.

Obok biologii kryminalnej rozwijała się także socjologia kryminalna. Byłoby to niemożliwe, gdyby nie ekspansja samej socjologii, zarówno badań nad społeczeństwem, jak i relacją między nim a prawem³⁸. Ojcem socjologii był, jak wiadomo, francuski filozof i pozytywista Auguste Comte (1798-1857), który nadał nowej nauce nazwę i określił jej program³⁹. Całokształt zagadnień socjologii ostatnich trzech dekad XIX w. przedstawił Anglik Herbert Spencer (1820-1903), zwolennik ewolucjonizmu i organicyzmu, autor podręczników znanych również z wczesnych przekładów na język polski⁴⁰.

Do rozwoju polskiej socjologii kryminalnej w dużym stopniu przyczynił się profesor Florian Znaniecki (1882-1958) z Uniwersytetu Poznańskiego. Ważny wkład wnieśli także Bolesław Limanowski (1835-1935), historyk, socjolog i działacz polityczny, a ponadto Ludwik Krzywicki (1859-1941), ekonomista i socjolog, zwolennik myśli marksistowskiej. Ciekawy był dorobek profesora Jana Stanisława Bystronia (1892-1964), wykładowcy kolejno na uniwersytetach w Poznaniu, Krakowie i Warszawie. Pierwszy podręcznik stanowiący rodzaj wstępu do socjologii wyszedł natomiast spod pióra Limanowskiego⁴¹. Prekursorski charakter miały jednak badania Znanieckiego, który – będąc jeszcze doktorem – opublikował, razem z amerykańskim profesorem socjologii, monumentalne dzieło *The Polish Peasant in Europe and America (Chłop polski w Europie i Ameryce)*⁴². Postawił w nim tezę, że duży wzrost przestępczości polskich chłopów w Ameryce był rezultatem zaniku więzi społecznych i kontroli ze strony najbliższego środowiska. W dwudziestole-

---

³⁶ E. Malinowski, *Dziedziczność i zmienność*, Lwów 1927. Por. P. Horoszowski, *Kryminologia*, s. 170-177.

³⁷ M. Gawin, op. cit., s. 196-197. Kontrowersje budzą koncepcje prof. Karola Stojanowskiego (1895-1947), antropologa na Uniwersytecie Poznańskim, który wypowiadał się w duchu antysemitycznym – por. ibidem, s. 203-204.

³⁸ J.M. Kelly, op. cit., s. 358-360.

³⁹ A. Comte, *Cours de philosophie positive*, t. 4, Paris 1839.

⁴⁰ H. Spencer, *The Principles of Sociology*, London 1876-1896. Por. pierwsze polskie wydania: H. Spencer, *Wstęp do socjologii*, tłum. H. Goldberg, Warszawa 1884; idem, *Zasady socjologii*, t. 1-6, tłum. J.K. Potocki, Warszawa 1889-1891.

⁴¹ B. Limanowski, *Socjologia*, Kraków 1919.

⁴² *The Polish Peasant in Europe and America: monograph of an immigrant group*, t. 1-2, Boston 1918. Por. P. Horoszowski, *Kryminologia*, s. 7 i 297-305.

ciu międzywojennym Znaniecki wydał nowoczesny *Wstęp do socjologii*⁴³. Bystroń, który był głównie etnografem, opublikował podręcznik socjologii, w którym m.in. wskazał na zadania socjologii kryminalnej⁴⁴. Krzywicki śledził postępy kryminologii i krytycznie ustosunkowywał się do zagadnienia przyczyn przestępczości, osobiście skłaniając się ku koncepcji lombrozjańskiej o istnieniu przestępcy z urodzenia⁴⁵.

Chociaż w dwudziestoleciu międzywojennym Polacy uprawiali kryminologię w jej różnych aspektach i wiele publikowali, zwłaszcza w latach trzydziestych, nie stworzyli jeszcze żadnego podręcznika tego przedmiotu. Nie pomógł tu liczny i żywy udział polskich uczonych w pierwszym kongresie Międzynarodowego Stowarzyszenia Kryminologicznego, założonego w 1937 r. Na kongresie tym wystąpili m.in. Makarewicz i jego uczeń Ludwik Dworzak (1900-1941), wspomniany już wyżej Władysław Wolter, a także Jerzy Władysław Śliwowski (1907-1983), absolwent Uniwersytetu Warszawskiego⁴⁶.

IV. Psychologia kryminalna. Psychologia kryminalna zaczęła wyodrębniać się stopniowo wraz z rozwojem psychiatrii sądowej i kryminologii. Wśród jej prekursorów wymienia się Cesare Lombroso i Hansa Grossa (1847-1915), austriackiego sędziego śledczego, o którym będzie jeszcze mowa poniżej, w kontekście kryminalistyki⁴⁷. Gross wydał w 1897 r. jeden z pierwszych podręczników psychologii kryminalnej⁴⁸. Do rozwoju nowej nauki w następnych latach przyczynili się uczeni niemieccy: prawnik Erich Wulffen (1862-1936) oraz lekarz psychiatra Gustav Aschaffenburg (1866-1944)⁴⁹. Również

⁴³ F. Znaniecki, *Wstęp do socjologii*, Poznań 1922.

⁴⁴ J.S. Bystroń, *Socjologia: wstęp informacyjny i bibliograficzny*, Warszawa 1931, s. 111-112: „Zespół przestępców przedstawia się nam jako wynik selekcji społecznej; możemy badać przyczyny, dla których ktoś narusza istniejące zwyczaje czy obowiązujący kodeks, i badać ów zespół co do jego składu (klasy, wieku, płci, temperamentu, cech dziedzicznych); możemy zająć się kwestią byłych więźniów i ich zaszeregowaniem społecznym. [...] Bardzo dużo ciekawych problematów nasuwa dyslokacja przestępstw, skupianie się przestępców, drogi, którymi przechodzą [...]. Organizacja represji, stosunek więźnia do władzy, zmieniający się w ciągu wieków w miarę rozwoju ideologii, wreszcie tworząca się więź organizacyjna wśród skazańców, oto znów osobna grupa zagadnień”.

⁴⁵ L. Krzywicki, *Studia socjologiczne*, Warszawa 1923. Por. L. Lernell, *Zarys*, s. 123.

⁴⁶ T. Krychowski, *Pierwszy Międzynarodowy Kongres Kryminologiczny w Rzymie*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” (PWP), 1939 (1), s. 2-24.

⁴⁷ Por. J.J. Bossowski, *Wiadomości*, s. 26.

⁴⁸ H. Gross, *Criminalpsychologie*, Graz 1897. Por. wcześniejsze dzieło niemieckiego medyka i lekarza sądowego Johanna Baptista Friedreicha (1796-1862): *System der gerichtlichen Psychologie*, Regensburg 1832.

⁴⁹ E. Wulffen zasłynął jako autor oryginalnego podręcznika poświęconego przestępcom seksualnym: *Der Sexualverbrecher. Ein Handbuch für Juristen, Verwaltungsbeamte und Aerzte*, Berlin 1910; G. Aschaffenburg założył w 1904 r. nowe ważne czasopismo „Zeitschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform”. Por. M. Joham, *Kriminalpsychologie. Der Blick hinter die Kulissen des Verbrechens*, München 2001, *passim*.

przedstawiciele medycyny innych krajów włączyli się w dyskurs naukowy⁵⁰. Badania nad poziomem umysłowym przestępców przeprowadzono na szeroką skalę w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, a także w Anglii. Wśród uczonych wyróżnili się m.in. Amerykanie: kryminolog Edwin H. Sutherland (1883-1950) oraz psychologdy Henry H. Goddard (1866-1957) i Edgar A. Doll (1889-1968), a także Angielka Grace Pailthorpe (1883-1971), która badała sprawczyne przestępstw⁵¹.

Na początku XX w. toczono debatę nad rozgraniczeniem psychologii kryminalnej oraz sądowej. Przedmiotem badań tej pierwszej miał być przestępca i działanie przestępcze; druga miała się zajmować zagadnieniami psychologicznymi związanymi z funkcjonowaniem sądownictwa. Jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym posługiwano się raz szerokim pojęciem psychologii kryminalnej, obejmującym psychologię zeznań, przestępcy, przestępstwa i wyrokowania, innym razem terminem ściślejszym, zawężonym do psychologii dotyczącej stwierdzenia i oceny czynu karygodnego⁵².

Na ziemiach polskich liczniejsze opracowania z zakresu psychologii kryminalnej pojawiły się dopiero w II Rzeczypospolitej⁵³. Dotyczyły one zarówno psychologii indywidualnej, jak i psychologii zbiorowości. Wiele uwagi poświęcano ujęciu sylwetki psychologicznej przestępcy oraz psychologicznej ocenie zeznań. Badania prowadzili prawnicy, psychiatrzy i psychologdy. Przedmiotem zainteresowania profesora psychologii Stefana Błachowskiego (1889-1962) była m.in. psychologia dziecięca⁵⁴. Wspomniany już wyżej profesor prawa Adam Ettinger, badając przyczyny przestępczości, wskazywał na kryminogenną rolę czynników natury psychologicznej i zwłaszcza społecznej⁵⁵. Profesor prawa Bronisław Wróblewski (1888-1941) oraz prawnik i publicysta Bronisław Łoziński (1848-1911) badali z kolei psychologię „tłumu” w kontekście zjawiska przestępczości⁵⁶. O wartości zeznań świadków pisali m.in. wspomniany

---

⁵⁰ Por. S. Błachowski, *O przedmiocie i zadaniach psychologii dla prawników*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1937, s. 343-348.

⁵¹ J.J. Bossowski, *Wiadomości*, s. 26-27.

⁵² S. Błachowski, op. cit., s. 346.

⁵³ Z dziewiętnastowiecznych prac por. J. Ochorowicz, *Miłość, zbrodnia, wiara i moralność. Kilka studiów z psychologii kryminalnej*, Warszawa 1870.

⁵⁴ S. Błachowski, *O psychologii zeznawania dzieci w przestępstwach przeciw obyczajności*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1939, s. 46-57. Należy przypomnieć, że dziecko stało się ośrodkiem zainteresowania psychologów zasadniczo od przełomu XIX/XX w. – por. G.S. Brett, *Historia psychologii w opracowaniu R. S. Petersa*, Warszawa 1969, s. 658-664. Por. też przypis 50.

⁵⁵ Por. przypis 22.

⁵⁶ B. Wróblewski, *Przestępstwa tłumu*, Wilno 1922; B. Łoziński, *Tłum. Szkic socjologiczny*, Kraków 1895. Por. T. Kuczma, *Przestępstwa zbiorowe w świetle współczesnej kryminologii*, Poznań 1932. „Tłum” był jednym z nowych określeń socjologii, służącym na oznaczenie przypadkowej, ir-

już wyżej poznański profesor Józef Jan Bossowski⁵⁷, sędzia i wykładowca we Lwowie Alfred Laniewski⁵⁸ oraz wielu innych autorów⁵⁹. W 1925 r. ukazał się pierwszy podręcznik psychologii dla medyków, napisany przez profesora medycyny, dyrektora Kliniki Psychiatrycznej w Wilnie, Antoniego Mikulskiego⁶⁰.

V. Polityka kryminalna. Polityka kryminalna narodziła się w Europie pod koniec XIX w., kiedy to w związku z działalnością socjologicznej szkoły prawa karnego naukowcy zajęli się badaniem uwarunkowań skutecznej walki z przestępczością i opracowaniem modelu jej zwalczania. Szereg wskazówek kryminalno-politycznych zawierały francuskie prace Gabriela Tarde (1843-1904), Georgesa Vidala (1852-1911) czy Emile Garçona (1851-1922)⁶¹.

Analogiczną ewolucję przeszła polityka kryminalna na ziemiach polskich. Stopniowo przestała być tylko sposobem walki państwa z przestępczością, stając się dyscypliną naukową. Treści kryminalno-polityczne, a częściowo historyczne i filozoficzne znajdowały się w wielu opracowaniach polskich uczonych. Wielokrotnie na tematy te wypowiadał się Makarewicz⁶². Makowski poświęcił zasadom walki z przestępczością osobne dzieło⁶³. Zagadnieniami polityki kryminalnej zajmowali się również Józef Reinhold (1884-1928), docent na Uniwersytecie Jagiellońskim, oraz Emil Stanisław Rappaport (1877-1965), sędzia i wykładowca we Lwowie. Ci dwaj uczeni podjęli polemikę naukową na temat pojęcia i zakresu polityki kryminalnej⁶⁴. Mimo to Władzy-

racjonalnej, podlegającej gwałtownym i krótkotrwałym emocjom wspólnoty – por. J. Tomkowski, *Dzieje myśli*, Warszawa 1997, s. 251.

⁵⁷ J.J. Bossowski, *Ewolucja postępowania dowodowego w procesie karnym. Od pojedynku sądowego i Sądów Bożych do psychologicznej oceny zeznań i dowodów rzeczowych*, Poznań 1924.

⁵⁸ A. Laniewski, *Świadek młodociany (Studium kryminalno-socjologiczne)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1939, s. 213-225.

⁵⁹ S. Hamczyk, *Wyniki badań inteligencji nieletnich przestępców*, Warszawa 1917; R. Wiśniacka, *Psychologia zeznań świadków*, AK, 1933 (1), s. 215-246; S. Baley, *Ekspertyza psychologiczna*, AK, 1933 (1), s. 327-362; W.J. Zielińska, *Znaczenie psychologicznej diagnostyki dla celów śledczych*, Bydgoszcz 1939. Por. Z. Marten, *Zarys historii psychologii zeznań świadków*, [w:] M. Szpitalak, K. Kasperek, *Psychologia sądowa*, Kraków 2014, s. 183-193.

⁶⁰ A. Mikulski, *Podręcznik psychologii dla użytku studentów medycyny i lekarzy*, Wilno 1925. Por. innego autora: W. Witwicki, *Psychologia dla użytku słuchaczy wyższych zakładów naukowych*, t. 1-2, Lwów-Warszawa-Kraków 1925.

⁶¹ G. Tarde, *La philosophie pénale*, Paris 1890; G. Vidal, *Cours de droit criminel et de science pénitentiaire*, Paris 1910; E. Garçon, *Le droit pénal origins–evolution–état actuel*, Paris 1922. Por. E.S. Rappaport, *Wybrane zagadnienia nowoczesnej polityki kryminalnej (XX wieku)*, Łódź 1960, s. 11-12.

⁶² J. Makarewicz, *Einführung in die Philosophie des Strafrechts auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage*, Stuttgart 1906; idem, *Zbrodnia i kara*, Lwów 1922.

⁶³ W. Makowski, *Zasady walki z przestępcstwem. Wykłady o prawie karnym*, Warszawa 1917. Por. przypis 72.

⁶⁴ J. Reinhold, *Pojęcie i zakres polityki kryminalnej*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”, 1921 (5-6), s. 89-99; E.S. Rappaport, *Uwagi z powodu art. prof. dr. Reinholda, Pojęcie i zakres polityki kryminalnej*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”, 1921 (9-12), s. 246-247.

sław Wolter jeszcze w 1933 r. twierdził, że istota i zakres polityki kryminalnej „są nader wątpliwe, co nie znaczy bynajmniej, by należało kwestionować wartość tej nauki”⁶⁵.

Za ojca polskiej nauki polityki kryminalnej uważa się Bronisława Wróblewskiego, profesora i dziekana Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, o którym wspomniano już wyżej. W 1922 r. wydał on *Wstęp do polityki kryminalnej*, a kilka lat później – *Zarys polityki kryminalnej*⁶⁶. Także jego słynna *Penologia*⁶⁷ i szereg artykułów odnosiły się do tej dyscypliny. Za przyczyny przestępczości uważał Wróblewski uwarunkowania zewnętrzne (socjologiczne) i wewnętrzne (psychologiczne). Zadanie polityki kryminalnej widział w uzyskaniu kontroli nad przestępczością. Uczony wskazywał, że system prawa karnego powinien być oparty na jednej racjonalizacji kar, najlepiej utylitarnej. Za najlepsze antidotum na przestępczość uważał wysoki poziom oświaty, kultury i moralności oraz odpowiedni stopień materialnego życia społeczeństwa. Twierdził, że działem polityki kryminalnej jest polityka karna, zajmująca się wskazywaniem najskuteczniejszych środków karnych i innych instytucji prawa karnego, związanych z reagowaniem na przestępstwo. Za centralny problem uważał wykonanie kary pozbawienia wolności i realizację procesu wychowawczego w jej ramach⁶⁸. Warto wreszcie dodać, że Wróblewski był pionierem badań empirycznych w naukach prawnych – razem ze swoim uczniem Witoldem Świdą (1899-1989) opracował i przeprowadził ankietę, która przyniosła w 1939 r. książkę o sędziowskim wymiarze kary w Polsce⁶⁹.

VI. Penologia. Geneza, funkcje i cele kary oraz historia instytucji kary były przedmiotem rozważań naukowych co najmniej od przełomu XVII i XVIII w.⁷⁰ W XIX stuleciu zaczęto przedstawiać dzieje kary na szerokim tle etnograficznym i socjologicznym, także w polskim piśmiennictwie naukowym. Jedną z pierwszych takich prac był obszerny *Wstęp do filozofii prawa karnego* Makarewicza z 1906 r.⁷¹ Znacznie skromniejszy traktat wydał Ma-

---

⁶⁵ W. Wolter, *Kilka uwag*, s. 178.

⁶⁶ B. Wróblewski, *Wstęp do polityki kryminalnej*, Wilno 1922; idem, *Zarys polityki kryminalnej*, Wilno 1928.

⁶⁷ Idem, *Penologia. Socjologia kar*, t. 1-2, Wilno 1926.

⁶⁸ Idem, *Polityka kryminalna*, [w:] *Encyklopedia*, t. 3, Warszawa (1936-1937), s. 1340-1341. Por. E.S. Rappaport, *Wybrane zagadnienia*, s. 17-19; K. Buchała, *Koncepcja polityki kryminalnej w pracach Bronisława Wróblewskiego*, „*Studia Prawnicze*”, 1983 (3), s. 14-19.

⁶⁹ B. Wróblewski, W. Świda, *Sędziowski wymiar kary w Rzeczypospolitej Polskiej. Ankieta*, Wilno 1939.

⁷⁰ Por. D. Janicka, *Nauka o winie i karze w dziejach klasycznej szkoły prawa karnego w Niemczech w I połowie XIX wieku*, Toruń 1998, s. 25-37.

⁷¹ Por. wyżej przypis 62 (edycja polska: *Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowe*, tłum. K. Jakubów, red. nauk. A. Grześkowiak, Lublin 2009).

kowski⁷². Zainteresowaniem naukowym objęto także dzieje myśli penologicznej, czego dobrym przykładem jest podręcznik Krzymuskiego⁷³.

Termin „penologia” wprowadził do polskiej nauki prawa Bronisław Wróblewski, wydając w 1926 r. wymienioną już wyżej dwutomową pracę *Penologia. Socjologia kar*⁷⁴. Jej główną treścią była filozofia kary, a nawet prawa karnego, przy czym główne analizy autora skupiały się na wskazaniu różnorodnych „racjonalizacji” kary i ich odzwierciedlenia w praktyce wymiaru sprawiedliwości⁷⁵. Penologię traktował Wróblewski jako nową i samodzielną dyscyplinę naukową, zajmującą się badaniem genezy, funkcji i tendencji rozwojowych kar (kryminalnych), a jednocześnie stwarzaniem podstaw dla praktycznej polityki karnej państwa oraz nauki polityki kryminalnej⁷⁶. Wydaje się, że późniejszy rozwój, zwłaszcza po II wojnie światowej, poszedł w innym kierunku – dyskurs na temat kary kryminalnej przeniósł się do innych nauk, zwłaszcza penitencjarnych, a penologia zaczęła tracić status odrębnej dziedziny naukowej⁷⁷.

VII. Kryminalistyka. Za twórców kryminalistyki w Europie uchodzą wspomniani już Austriak Hans Gross oraz Francuz Edmond Locard (1877-1966), lekarz i prawnik. Gross napisał i wydał w 1911 r. jeden z pierwszych podręczników kryminalistyki dla sędziów śledczych i urzędników policyjnych⁷⁸; Locard w ciągu pierwszych trzech dekad XX w. opublikował kilkadziesiąt prac z tej dziedziny, w tym wielotomowy podręcznik⁷⁹. Obok wymienionych protagonistów kryminalistyki na ziemiach polskich znani byli również dalsi autorzy⁸⁰, a niektóre prace tłumaczono na język polski⁸¹.

Zaczątków polskiej kryminalistyki dopatrywać się można w niektórych dziewiętnastowiecznych publikacjach farmaceutów i zwłaszcza medyków. Już w połowie XIX w. ukazała się w Warszawie praca zbiorowa *Chemia policyjno-prawna*⁸², a następnie inne podobne opracowania dotyczące badań śladów

⁷² W. Makowski, *Podstawy filozofii prawa karnego*, Warszawa 1917 (praca niedokończona).

⁷³ E. Krzymuski, *Wykład prawa karnego ze stanowiska nauki i prawa austriackiego*, t. 1-2, Kraków 1885-1887, (wyd. 2: 1901-1902).

⁷⁴ Por. wyżej przypis 67.

⁷⁵ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia penologii*, Warszawa 1977, s. 7.

⁷⁶ B. Wróblewski, *Penologia*, [w:] *Encyklopedia*, t. 3, Warszawa (1936-1937), s. 1291.

⁷⁷ Próbę przywrócenia jej roli podjął w latach siedemdziesiątych profesor Uniwersytetu Warszawskiego, przedstawiciel doktryny marksistowskiej Leszek Lernell – por. przypis 75.

⁷⁸ H. Gross, *Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u.s.w.*, Graz 1911.

⁷⁹ E. Locard, *Traité de criminalistique*, t.1-6, Lyon 1931-1936.

⁸⁰ M.in. angielski Henry Rhodes, austriacki Arnold Lichem, włoski Salvatore Ottolenghi. Por. J.J. Bossowski, *Wiadomości*, s. 17-19.

⁸¹ Por. E. Locard, *Dochodzenie przestępstw według metod naukowych*, tłum. R. Merson, E. Wiśniewski, Łódź 1937, ss. 271.

⁸² *Chemia policyjno-prawna*, red. J. Bełza, Warszawa 1844.

biologicznych oraz wykorzystania związków chemicznych do wykrywania fałszerstw⁸³. Wybrane problemy kryminalistyki, wynikające z czynności lekarskich, omawiał jeden z pierwszych polskich podręczników medycyny sądowej, wydany w 1924 r. przez Wachholza i Olbrychta⁸⁴. Autorzy tego dzieła przyczynili się ponadto do ustalenia i ujednoczenia polskiej nomenklatury kryminalistycznej oraz proponowali wyodrębnienie przedmiotu badań kryminalistyków⁸⁵. Mimo szybkiego postępu wiedzy na temat wykrywania przestępców i przestępstw, a zwłaszcza rozwoju daktyloskopii, fotografii, ekspertyzy chemicznej, badania broni, pisma i innych, jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym niektórzy specjaliści przedmiotu wahali się, czy kryminalistyka jest nauką⁸⁶.

W latach trzydziestych pojawiły się liczniejsze opracowania monograficzne na temat ekspertyz pismoznawczych oraz badania broni palnej. Monografie z zakresu ekspertyzy pisma ręcznego i maszynowego wydali m.in. Henryk Kwieciński i Lucjan Fajer⁸⁷. O identyfikacji broni pisali Stanisław Łaguna oraz Stanisław Manczarski⁸⁸. Najwybitniejszym znawcą tej problematyki był jednak Władysław Sobolewski (1890-1937), prawnik, komendant Głównej Szkoły Policyjnej w Warszawie oraz wykładowca kryminalistyki na Uniwersytecie Warszawskim. Opublikował on wiele prac, w tym klasyczne dzieło o identyfikacji łusek i pocisków z krótkiej broni palnej⁸⁹. Sobolewski uchodzi za pierwszego znaczącego kryminalistyka polskiego⁹⁰.

VIII. Statystyka kryminalna. Wśród wielu nowoczesnych metod badawczych zaczerpniętych z nauk przyrodniczych, które w XIX w. wkroczyły do nauki prawa, znalazła się także statystyka kryminalna. Naukowym fundamentem dla jej rozwoju stała się praca belgijskiego matematyka i astronoma Adolphe Queteleta (1796-1874)⁹¹. Uczony ten badał, w jakim stopniu liczby statystyczne odzwierciedlają prawidłowości działań ludzi, wyrażając przekonanie o istnieniu cykliczności działań przestępczych⁹². Poważnym bodźcem

---

⁸³ J. Mrozowski, *Dochodzenie chemiczno-sądowe sfalszowanych pism*, „Wiadomości Farmaceutyczne”, 1879 (11). Por. W. Brzęk, *Początki kryminalistyki w Polsce*, KHNT, 1985 (30/2), s. 325-326.

⁸⁴ Por. przypis 107.

⁸⁵ W. Brzęk, op. cit., s. 323-324. Por. J.J. Bossowski, *Wiadomości*, s. 17.

⁸⁶ H. Strasman, *Kryminalistyka*, [w:] *Encyklopedia*, t. 2, Warszawa (1934-1936), s. 791-792.

⁸⁷ H. Kwieciński, *Grafologia sądowa – zasady ekspertyzy dokumentów i analizy pisma*, Warszawa 1936; L. Fajer, *Pismo jako dowód rzeczowy*, Warszawa 1939.

⁸⁸ S. Łaguna, *O identyfikacji broni*, „Czasopismo Sądowo-Lekarskie”, 1933 (6), z. 3-4, s. 139-178; S. Manczarski, *Uszkodzenia postrzałowe (Broń palna – amunicja – identyfikacja broni palnej – ocena sądowo-lekarska)*, Warszawa 1938.

⁸⁹ W. Sobolewski, *Identyfikacja łusek i pocisków z krótkiej broni palnej dla celów sądowych*, „Przegląd Policyjny” 1936, nr 5-6, s. 378-403 i 456-487. Por. W. Brzęk, op. cit., s. 329-330.

⁹⁰ W. Brzęk, op. cit., s. 330.

⁹¹ A. Quetelet, *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale* (O ludziach i rozwoju ich zdolności), t. 1-2, Paris 1835.

⁹² P. Horoszowski, *Statystyka kryminalna*, Łódź 1950, s. 23.

dla rozszerzenia statystyki kryminalnej były prace i działalność Franza von Liszta (1851-1919), Austriaka z pochodzenia, wieloletniego profesora prawa karnego na Uniwersytecie w Berlinie, jednego z najwybitniejszych polityków kryminalnych XIX stulecia⁹³. Wraz z postępem statystyki pojawiły się pierwsze problemy – trudności wynikające ze zbytniego umatematycznienia statystyki kryminalnej, przeszkody w budowaniu zestawień międzynarodowych, a także kłopoty z określeniem ciemnej liczby przestępstw. Problemy te brały się głównie z rozpiętości między przestępczością rzeczywistą a zameldowaną i ukaraną, w szczególności z tworzenia (rozmaicie w różnych krajach) statystyk policyjnych, sądowych, a także więziennych⁹⁴. Próby standaryzacji badań statystycznych w skali międzynarodowej podjęto dopiero w dwudziestolecu międzywojennym⁹⁵.

Mimo niedostatecznego rozwoju narzędzi statystycznych i wielu ułomności statystyki przestępczości, statystyka kryminalna cieszyła się zainteresowaniem naukowym polskich prawników. Wyraźne inklinacje w tym kierunku wykazywał m.in. Juliusz Makarewicz⁹⁶. Władze II Rzeczypospolitej prowadziły statystyki policyjną i sądową, a te szybko stały się przedmiotem opracowań naukowych⁹⁷. Analizował je przede wszystkim wspomniany już warszawski wykładowca Leon Radzinowicz, który wielokrotnie przygotowywał i ogłaszał wyniki badań statystycznych przestępczości⁹⁸. Rozpoczęte przez niego prace kontynuowali i rozwijali urzędnicy statystyki: Karol Czernicki⁹⁹ oraz Donat Żochowski¹⁰⁰.

IX. Medycyna sądowa. Rozwój medycyny sądowej na ziemiach polskich sięga początku XIX w. W 1805 r. stworzono katedrę medycyny sądowej na Uniwersytecie Jagiellońskim¹⁰¹. Zasłużyli się tu Fryderyk Hechell (1795-

⁹³ Por. D. Janicka, *Makarewicz a Liszt*, s. 107-109.

⁹⁴ P. Horoszowski, *Statystyka*, s. 2-12.

⁹⁵ Od połowy XIX w. statystyka stała się przedmiotem debat międzynarodowych (konferencja w Brukseli, 1853); w latach trzydziestych XX w. podjęto na forum międzynarodowym próbę jej ujednolicenia – por. P. Horoszowski, *Kryminologia*, s. 85.

⁹⁶ J. Makarewicz, *Prawo karne. Wykład porównawczy z uwzględnieniem prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa-Lwów 1924, s. 31-42.

⁹⁷ P. Horoszowski, *Kryminologia*, s. 78. Badania statystyczne prowadzone w II Rzeczypospolitej pozostawiały wiele do życzenia – do 1935 r. opierano je na podstawie odmiennych ustawodawstw pozaborczych, co przeinaaczało wyniki – por. *ibidem*, s. 90.

⁹⁸ L. Radzinowicz, *Przestępczość w Polsce w latach 1924-1933 1933 (według policyjnej statystyki kryminalnej)*, AK, 1935 (2), s. 1-132; *idem*, *Przestępczość w Polsce w 1934 r.*, „Głos Sądownictwa”, 1935 (7-8); *idem*, *Struktura przestępczości w Polsce w świetle statystyki sądowej*, AK, 1935 (2), s. 361-439.

⁹⁹ K. Czernicki, *Przestępczość w Polsce w latach 1935-1937 według policyjnej statystyki kryminalnej*, AK, 1939 (3), s. 181-222.

¹⁰⁰ D. Żochowski, *Sądowa statystyka za rok 1937*, AK, 1939 (3), s. 223-253.

¹⁰¹ L. Wachholz, *Sto lat istnienia medycyny sądowej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Przeгляд Lekarski”, 1905.

-1851), znakomity wykładowca i autor¹⁰², a także jego następcy: profesorowie Stanisław Janikowski (1833-1881) oraz Leon Blumenstock-Halban (1838-1897)¹⁰³. W Warszawie działał profesor Andrzej Janikowski (1799-1864), autor wielu prac o dochodzeniach sądowo-lekarskich¹⁰⁴.

W Krakowie następcą Blumenstocka-Halbana został profesor Leon Wachholz (1867-1942). Uważany jest on za pioniera nowoczesnej medycyny sądowej, opartej na zastosowaniu eksperymentu naukowego i badaniu materiału sądowego przy pomocy metod ścisłych¹⁰⁵. Uczniami Wachholza byli z kolei Stefan Horoszkiewicz (1874-1945), Włodzimierz Sieradzki (1870-1941) i Jan Olbrycht (1886-1968)¹⁰⁶. Z tego grona wyszły pierwsze podręczniki medycyny sądowej – napisany przez Wachholza samodzielnie oraz we współautorstwie z Olbrychtem¹⁰⁷. Inny podręcznik medycyny sądowej dostarczył Wiktor Grzywo-Dąbrowski (1885-1968), profesor Uniwersytetu Warszawskiego¹⁰⁸.

X. Penitencjarystyka. Początki nowoczesnej nauki o więziennictwie przypadają w Europie na drugie ćwierćwiecze XIX w. Nowe koncepcje penitencjarne natychmiast trafiają na ziemie polskie, zwłaszcza do Królestwa Polskiego, a to dzięki działalności i twórczości Fryderyka Skarbka (1792-1866), ekonomisty i pisarza, profesora Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego. To Skarbek zapisał się w historii jako pierwszy polski penitencjarysta – praktyk i teoretyk¹⁰⁹.

Najwybitniejszym znawcą nauki o więziennictwie w drugiej połowie XIX stulecia był wspomniany już wyżej A. Moldenhawer, autor monumentalnego, trzutomowego dzieła *O przeprowadzeniu odosobnienia w zakładach więziennych*, wydane w latach sześćdziesiątych XIX w. Przedstawił w nim

---

¹⁰² F. Hechell, *Historyczno-krytyczne badania początku i wzrostu medycyny sądowej, jako oddzielna gałąź nauki lekarskiej uważanej*, Kraków 1839.

¹⁰³ M. Kusiak, *Dzieje katedry Medycyny Sądowej*, [w:] *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*; Kraków 1964, s. 323-327.

¹⁰⁴ Por. *Zasady dochodzeń sądowo-lekarskich w przypadkach śmierci*, red. A. Janikowski, Warszawa 1852.

¹⁰⁵ K. Zamiara, *Leon Wachholz – twórca nowoczesnej polskiej medycyny sądowej*, „Farmacja Polska”, 2010 (6), s. 425-428. Por. opis biografii i dorobku uczonego: J. Olbrycht, *Leon Wachholz (1867-1942)*, [w:] *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 1: *Życiorysy*, Kraków 1963, s. 301-311.

¹⁰⁶ M. Kusiak, op. cit., s. 328-338. Por. W. Grzywo-Dąbrowski, *Podręcznik medycyny sądowej: dla studentów medycyny i lekarzy*, Warszawa 1948, s. 23.

¹⁰⁷ L. Wachholz, *Podręcznik medycyny sądowej*, Kraków 1899; idem, *Medycyna sądowa*, Kraków 1919 (wyd. 4: Kraków 1933); L. Wachholz, J. Olbrycht, *Medycyna kryminalna*, Warszawa 1924.

¹⁰⁸ W. Grzywo-Dąbrowski, *Zarys medycyny sądowej z atlasem*, Lwów 1924. Por. idem, *Medycyna sądowa*, [w:] *Encyklopedia*, t. 2, Warszawa (1934-1936), s. 886-888.

¹⁰⁹ F. Skarbek, *Zdanie sprawy z podróży po niektórych krajach Europy z polecenia Rządu odbytej w zamiarze zwiedzenia zakładów dla ubogich i więźni*, Warszawa 1830. Por. J. Wojtowicz, *Fryderyk Florian Skarbek: uczoney, pisarz, patriota*, Toruń 1980; J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982, s. 58-60.

historię więziennictwa i organizację zakładów karnych, w sposób szczególnie uwzględniając nowoczesny system tzw. odosobnienia celkowego, którego był zwolennikiem¹¹⁰. Obok Moldenhawera działał Julian Morelowski (1850-1916), doktor prawa i prokurator, autor wielu publikacji z zakresu nauk penitencjarnych¹¹¹.

W II Rzeczypospolitej w penitencjarystykę zaangażowali się teoretycy i praktycy. Twórczość rozpoczęli Leon Radzinowicz, o którym była mowa już wyżej, a także Jerzy Władysław Śliwowski (1907-1983), absolwent Uniwersytetu Warszawskiego. Radzinowicz nie tylko pisał o zakładach karnych, ale również polemizował ze Śliwowskim na temat wyodrębniania się nowej gałęzi – prawa penitencjarnego, którego ten drugi był rzecznikiem¹¹². W 1929 r. ukazało się monumentalne dzieło zbiorowe *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1928*, zawierające szereg tekstów o ideach i doświadczeniach płynących z systemu penitencjarnego¹¹³. Powstały i rozwijały się specjalistyczne i naukowe czasopisma z zakresu penitencjarystyki, o których będzie mowa w dalszej części niniejszego opracowania.

XI. Historia prawa karnego. Idea badania nie tylko obowiązującego prawa, ale również jego narodowych korzeni, rozkwitła na początku XIX w. na ziemiach niemieckich. Bezpośredni impuls dał słynny berliński profesor Friedrich Carl von Savigny (1779-1861), ojciec szkoły historycznej. Swoistym odłamem tej ostatniej był nurt ewolucyjnej teorii prawa, rozwinięty przez angielskiego filozofa, historyka i prawnika Henry'ego Sumnera Maine (1822-1888), który uchodzi jednocześnie za prekursora antropologii i socjologii prawa¹¹⁴.

Szkoła historyczna ożywiła badania nad dziejami prawa wielu krajów. Podjęli je również, i to na szeroką skalę, polscy uczeni żyjący pod zaborami. Do prekursorów należeli profesorowie Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, Romuald Hube (1803-1890) i Wacław Aleksander Maciejowski (1792-1883). Hube, nazywany ojcem polskiej nauki prawa karnego¹¹⁵, zajmo-

¹¹⁰ A. Moldenhawer, *O przeprowadzeniu odosobnienia w zakładach więziennych*, t. 1-3, Warszawa 1866-1870. Por. J. Śliwowski, *Prawo i polityka*, s. 61-62.

¹¹¹ J. Morelowski, *O więzieniach w Polsce i pracach polskich autorów w przedmiocie więzień*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” (PSA), 1864 (1-2); idem, *Uwagi w sprawie założenia domów pracy przymusowej i zakładów poprawczych*, (PSA), 1881 (11). Por. K. Pawlak, *Polski biograficzny słownik penitencjarny*, Kalisz 2008, s. 62-65.

¹¹² L. Radzinowicz, *Uwagi o zakładzie zabezpieczającym dla niepoprawnych przestępców*, „Gazeta Sądowa Warszawska” (GSW), 1937 (19). Por. krytykę Radzinowicza, *Zagadnienie tzw. prawa penitencjarnego. Kilka uwag w związku z artykułem p. Jerzego Władysława Śliwowskiego pt. Narodziny prawa penitencjarnego*, GSW, 1935 (15). Por. K. Pawlak, op.cit., s. 97-98.

¹¹³ *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1928*, red. Z. Bugajski, E. Neymark, Warszawa 1929 (reprint: Warszawa 2005).

¹¹⁴ J.M. Kelly, op.cit., s. 348-355.

¹¹⁵ A. Grześkowiak, *Poglądy Romualda Hubego na karę*, CPH, 1974, t. 26, z. 2, s. 151.

wał się m.in. dziejami dawnego prawa polskiego i ruskiego¹¹⁶. Maciejowski przeprowadził obszerne badania nad prawodawstwem Słowian¹¹⁷. W ostatniej ćwierci XIX w. ukształtowały się na ziemiach polskich znane szkoły historyczne: krakowska, lwowska i warszawska. Należeli do nich również historycy prawa. Spośród nich na uwagę zasługuje Michał Bobrzyński (1849-1935), przedstawiciel krakowskiej szkoły historycznej, autor historii prawa niemieckiego¹¹⁸. Z kolei historyk prawa działający we Lwowie, Przemysław Dąbkowski (1877-1950), opisał prawo karne Rusi Halickiej¹¹⁹. W Warszawie młody historyk i prawnik, późniejszy profesor Uniwersytetu Warszawskiego Marceli Handelsman (1882-1945), wydał monografię o karze na ziemiach polskich w średniowieczu¹²⁰.

Dwudziestolecie międzywojenne przyniosło renesans badań nad dawnym polskim prawem karnym. Monografie w tym zakresie opracowali, oprócz Makarewicza¹²¹, dwaj wybitni historycy prawa: rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisław Kutrzeba (1876-1946)¹²² oraz profesor Uniwersytetu Warszawskiego Józef Rafacz (1890-1944)¹²³. Historyczną genezę omawianych instytucji przedstawiało wielu prawników, m.in. procesualista Stefan Glaser¹²⁴ oraz karnista i procesualista Józef Jan Bossowski¹²⁵. O ważnym miejscu historii prawa karnego w nauce świadczyć może też fakt zawarcia obszernego hasła „historia prawa karnego” w wydawanej od początku lat trzydziestych, monumentalnej *Encyklopedii podręcznej prawa karnego* pod redakcją W. Makowskiego¹²⁶.

XII. Instytucjonalny rozwój nauk kryminologicznych w II Rzeczypospolitej. W okresie międzywojennym powstały pierwsze w Polsce placówki naukowe i rządowe o charakterze kryminologicznym. Jedyne Instytut Kryminologiczny utworzono w 1932 r. na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, która nie była uniwersytetem, lecz instytucją społeczną. Przewodniczył

---

¹¹⁶ R. Hube, *Historia prawa karnego ruskiego*, t. 1, cz. 1-2, Warszawa 1870-1872.

¹¹⁷ W.A. Maciejowski, *Historia prawodawstw słowiańskich*, t. 1-4, Warszawa 1832-1835 (wyd. 2: t. 1-6, Warszawa 1856-1865).

¹¹⁸ M. Bobrzyński, *Historia prawa niemieckiego wraz z historią prawa tego w Polsce*, Kraków 1876.

¹¹⁹ P. Dąbkowski, *Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV. i pierwszej połowie wieku XVI*, Lwów 1898.

¹²⁰ M. Handelsman, *Kara w najdawniejszym prawie polskim*, Warszawa 1908.

¹²¹ J. Makarewicz, *Polskie prawo karne: część ogólna*, Warszawa 1919.

¹²² S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo sądowe*, Kraków 1927.

¹²³ J. Rafacz, *Dawne polskie prawo karne: część ogólna*, Warszawa 1932; idem, *Dawne prawo sądowe polskie w zarysie*, Warszawa 1936.

¹²⁴ S. Glaser, *Wstęp do nauki procesu karnego*, Warszawa 1928. Por. E. Krzymuski, *Wykład procesu karnego austriackiego*, Kraków 1910.

¹²⁵ Por. przypis 57.

¹²⁶ *Encyklopedia*, t. 2, Warszawa (1934-1936), s. 587-609.

mu prof. Rappaport, a kierował – prof. Ettinger¹²⁷. Na Uniwersytecie Poznańskim w ramach seminarium kryminologicznego stworzono zaczątki uniwersyteckiego studium kryminologicznego¹²⁸. W Warszawie w 1927 r. utworzono Instytut Ekspertyz Sądowych. Była to placówka resortu sprawiedliwości, prowadząca m.in. badania kryminalistyczne oraz medyczno-sądowe, których wyniki były szeroko publikowane¹²⁹. Po wejściu w życie kodeksu karnego z 1932 r. powołano Komisję do Badań Kryminalno-Biologicznych, sytuując ją przy Departamencie Karnym Ministerstwa Sprawiedliwości. W skład tej instytucji, kierowanej przez naczelnego lekarza więzień, doktora Henryka Jankowskiego, weszli głównie lekarze, urzędnicy i sędziowie. Opracowali oni specjalne kwestionariusze do badań, które rzeczywiście przeprowadzono w latach trzydziestych na znacznej populacji więźniów. Ich wyniki uległy niestety zniszczeniu podczas II wojny światowej¹³⁰.

W II Rzeczypospolitej powstało wiele specjalistycznych czasopism z zakresu prawa, w tym również periodyki karnistyczne. Niewątpliwie jednym z najistotniejszych było „Archiwum Kryminologiczne”, założone w 1933 r. przez wielokrotnie już wyżej wspomnianego profesora Makowskiego. Redaktorem nowego pisma został asystent w katedrze Makowskiego, S. Batawia. Chociaż do 1939 r. ukazało się zaledwie sześć zeszytów, rolę „Archiwum Kryminologiczne” trudno byłoby przecenić. Publikowane w nim obszernie rozprawy dotyczyły newralgicznych punktów ówczesnej kryminologii w szerokim słowa znaczeniu¹³¹.

Przez znaczną część okresu międzywojennego ukazywał się „Przegląd Więziennictwa Polskiego”. Tytuł ten założono w 1925 r. jako organ straży więziennej, przekształcając go w 1936 r. w periodyk naukowy¹³². Ukazywały się w nim oryginalne i ciekawe teksty, m.in. pióra wspomnianego już wyżej

---

¹²⁷ J. Nelken, *Z dziejów kryminologii w okresie międzywojennym (Polskie Towarzystwo Kryminologiczne 1921-1938)*, „Państwo i Prawo”, 1983 (4), s. 92.

¹²⁸ J.J. Bossowski, *Wiadomości*, s. 61-62.

¹²⁹ W. Brzęk, op. cit., s. 330-332.

¹³⁰ E. Janiszewska, *Badania kryminalno-biologiczne w Polsce przedwrześniowej*, „Przegląd Więziennictwa”, 1959 (3), s. 3-15. Por. publikację obejmującą cząstkowe wyniki badań: J. Mydlarski, K. Wiązowski, *Badania antropologiczne przestępców*, AK, 1933 (1), s. 187-199 i 397-421; jej autorzy odrzucili możliwość istnienia określonego antropologicznego lub morfologicznego typu przestępcy. Por. też opracowanie lekarza, kierownika więziennego szpitala psychiatrycznego w Grudziądzu: J. Szpakowski, *Wskazówki do wstępnych badań kryminalno-biologicznych*, Warszawa 1933.

¹³¹ S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME: czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 2011, s. 289-291. W. Świda, *Kryminologia*, Warszawa 1977, s. 29.

¹³² Już wcześniej, w latach 1922-1925 wydawano pismo „Pracownik więzienny”, lecz nie miało ono charakteru naukowego; od 1936 r. nowym organem straży więziennej stało się pismo „W służbie penitencjarnej”, wydawane obok „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” (PWP) – por. S. Milewski, A. Redzik, op. cit., s. 294-299.

Leona Radzinowicza¹³³, prokuratora Sądu Najwyższego Stanisława Czerwińskiego¹³⁴, młodego warszawskiego prawnika Pawła Horoszowskiego¹³⁵.

W dwudziestoleciu międzywojennym powstał pierwszy periodyk poświęcony w całości medycynie sądowej – „Czasopismo Sądowo-Lekarskie”. Jego pierwszy numer ukazał się w 1928 r. Założycielem i redaktorem pisma był wspomniany już wyżej profesor Grzywo-Dąbrowski, *nota bene* współtwórca Towarzystwa Kryminologicznego, działającego od 1921 r. w Warszawie, przekształconego w 1938 r. w Polskie Towarzystwo Medycyny Sądowej i Kryminologii. Ożywioną od samego początku działalność tego stowarzyszenia przerwała wkrótce wojna¹³⁶. Problematykę medycyny sądowej oraz kryminalistyki podejmowano też na łamach pisma „Przegląd Policyjny” (1936-1939), stanowiącego formalnie organ Komendy Głównej Policji Państwowej, niepozabawionego jednak ambicji naukowych¹³⁷.

XIII. Wnioski. Uczeni polscy już w końcu XIX w. zapoznali się z nowymi poglądami szkół zachodnioeuropejskich na przestępstwo i problem jego zwalczania. Stopniowo wychodzili ponad uprawianie dogmatyki prawa karnego. Interesowali się wynikami badań antropologicznych, socjologicznych, psychologicznych, statystycznych, medycznych (w tym psychiatrycznych) i kryminalistycznych. Współpracowali z przedstawicielami innych dziedzin, przede wszystkim z lekarzami i socjologami.

Prawdziwy rozkwit badań kryminologicznych nastąpił w dwudziestoleciu międzywojennym. Polacy rozwinęli wszystkie podstawowe nauki pomocnicze prawa karnego. Koncepcje uczonych z Europy Zachodniej częściowo przenosili na polski grunt, a częściowo poddawali krytyce. Powszechnie zaprobowali ideę, że prawnik nie może ograniczać się do uprawiania nauki normatywnej. Nie chcieli poprzestać na badaniu problemu zwalczania przestępstw i zapobiegania im przy pomocy stanowienia i stosowania przepisów karnych. Analizowali, skąd się bierze przestępczość, jak wygląda i dlaczego ludzie stają się przestępcami. Czołowi polscy uczeni, w tym słynni profesoro- wie Makarewicz, Krzymuski i Makowski, mieli tylko ograniczony wpływ na

---

¹³³ L. Radzinowicz, *Zagadnienie kar dyscyplinarnych w nowoczesnym ustroju więziennym*, PWP, 1936 (1); idem, *Materiały do badań nad ukształtowaniem się przestępczości w grupach miejscowości*, PWP, 1938 (2).

¹³⁴ S. Czerwiński, *Walka z przestępcami niepoprawnymi w świetle Kodeksu karnego i rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r.*, PWP, 1935 (9).

¹³⁵ P. Horoszowski, *Psychopaci i ich znaczenie w biologii kryminalnej*, PWP, 1938 (3) – było to sprawozdanie z badań niemieckich; idem, *Przestępczość w świetle badań nad bliźniętami*, PWP, 1937 (4).

¹³⁶ S. Milewski, A. Redzik, op. cit., s. 300-302. Por. E. Baran, *Historia Polskiego Towarzystwa Medycyny Sądowej i Kryminologii 1938-2013*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii”, 2012 (62), s. 243-274.

¹³⁷ S. Milewski, A. Redzik, op. cit., s. 444-445.

powstanie nowych nauk pomocniczych prawa karnego, a zwłaszcza kryminologii. Ogromna większość opracowań kryminologicznych wyszła spod pióra młodych adeptów nauki, często uczniów lub współpracowników znanych profesorów. Także praktycy, w tym lekarze, prokuratorzy i statystycy, wnieśli istotny wkład w badania kryminologiczne.

Pierwszy numer „Archiwum Kryminologicznego” z 1933 r. otwierała nota redakcyjna o następującej treści: „Jest rzeczą zupełnie oczywistą, że rozwój polskiej literatury kryminologicznej dopiero się zaczyna. Dopiero w związku z własną państwowością i własnym wpływem na organizację i zabezpieczenie ładu społecznego rozwijać się może żywsze zainteresowanie umysłów badawczych i konstrukcyjnych, zainteresowanie nauki i polityki prawa zagadnieniami walki z przestępstwem. Dopiero odrodzone uniwersytety polskie zaczynają wychowywać nowe pokolenia uczonych, którzy będą mieli niezbędne dane i warunki do ożywienia, często nawet stworzenia, podstawowych działów literatury, leżącej dotąd odłogiem”¹³⁸. Analizy przeprowadzone w ramach niniejszego opracowania potwierdzają tę słuszną ocenę.

Bibliografia

- Baran E., *Historia Polskiego Towarzystwa Medycyny Sądowej i Kryminologii 1938-2013*, Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii, 2012 (62).
- Błachut J., Gaberle A., Krajeński K., *Kryminologia*, Gdańsk 2004.
- Bossowski J.J., *Wiadomości z nauk kryminologicznych*, Poznań 1945.
- Brzęk W., *Początki kryminalistyki w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1985 (30/2).
- Bułat K. i in., *Kryminologia*, Kraków 2007.
- Criminals and Their Scientists. The History of Criminology in International Perspective*, red. P. Becker, R.F. Wetzell, New York 2009.
- Encyklopedia podręczna prawa karnego*, red. W. Makowski, t. 1-4, Warszawa (1931-1939).
- Gryziecki F., *Do reformy prawa karnego*, Lwów 1891.
- Hołyst B., *Kryminologia*, wyd. 10, Warszawa 2009.
- Horoszowski P., *Kryminologia*, Warszawa 1965.
- Horoszowski P., *Statystyka kryminalna*, Łódź 1950.
- Janicka D., *Makarewicz a Liszt. Próba analizy porównawczej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2015, t. 67, nr 1.
- Janicka D., *Nauka o winie i karze w dziejach klasycznej szkoły prawa karnego w Niemczech w 1 połowie XIX wieku*, Toruń 1998.
- Janicka D., *Niebezpieczny przestępca w doktrynie prawa karnego przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Kuba rozpruwacz i inni*, red. V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, Toruń 2015.

¹³⁸ NN, *Od Redakcji*, AK, 1933 (1), s. 1.

- Janiszewska-Talago E., *Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965.
- Kelly J.M., *Historia zachodniej teorii prawa*, Kraków 2006.
- Krajewski K., *Kryminologiczne podstawy prawa karnego*, [w:] *System prawa karnego*, t.1: *Zagadnienia ogólne*, red. A. Marek, Warszawa 2010.
- Kryminologia*, red. W. Świda, Warszawa 1977.
- Krzymski E., *Szkoła pozytywna prawa karnego we Włoszech*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny”, 1889 (14), z.1-5.
- Kuć M., *Kryminologia*, Warszawa 2010.
- Lernell L., *Zarys kryminologii ogólnej*, Warszawa 1978.
- Makarewicz J., *Klasycyzm i pozytywizm w nauce prawa karnego*, „Przegląd Prawa i Administracji”, 1896 (21).
- Milewski S., Redzik A., *Themis i Pheme: czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 2011.
- Moldenhawer A., *Szkoła antropologiczno-kryminalna*, „Niwa”, 1893, nr 3-6.
- Nelken J., *Polska myśl kryminologiczna od schyłku XIX w. do 1939 r.*, „Archiwum Kryminologii”, 1986 (13).
- Nelken J., *Z dziejów kryminologii w okresie międzywojennym (Polskie Towarzystwo Kryminologiczne 1921-1938)*, „Państwo i Prawo”, 1983 (4).
- Rappaport E.S., *Wybrane zagadnienia nowoczesnej polityki kryminalnej (XX wieku)*, Łódź 1960.
- Rodak M., *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, „Archiwum Kryminologii”, 2009 (31).
- Rosenblatt J., *O obecnych szkołach prawa karnego i ich metodzie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1887.
- Spasowicz W., *Najnowsze prądy w nauce prawa karnego*, Petersburg 1892.
- Stebelski P., *Nowe kierunki w nauce prawa karnego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1893.
- Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.
- Wolter W., *Kilka uwag o metodologii nauk kryminologicznych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1933 (13), z. 4.
- Zamiara K., *Leon Wachholz – twórca nowoczesnej polskiej medycyny sądowej*, „Farmacja Polska”, 2010 (6).

ABOUT PRECURSORS OF MODERN CRIMINOLOGICAL SCIENCES IN POLAND

Summary

The study presents the ways in which in the late nineteenth century and in the early twentieth century Polish scientists developed some specific fields of science that became to be referred to as auxiliary sciences of criminal law, and include in particular criminology, criminal psychology, criminal policy, penology, forensic studies, crime statistics, forensic medicine, prison sciences, or criminal law history. These new disciplines had not only developed in Poland. Having used many Western European concepts, Poles moved beyond dogmatism and started to search for answers to questions such as: where criminality derived from, what its features were and how it should be combatted. A vast majority of criminological, criminal-political and other studies were prepared and published by young scientists who frequently originated from former students or assistants to the most eminent and recognized professors. A significant contribution to criminological research in a broad sense is also due to practitioners, including doctors, prosecutors and statisticians.

Keywords: history of criminal law, criminal law science, criminological sciences, Polish law

LES PIONNIERS DES SCIENCES CRIMINOLOGIQUES EN POLOGNE

Résumé

Cet ouvrage montre comment, à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle, les scientifiques polonais ont développés des sciences auxiliaires du droit pénal, et en particulier la criminologie, psychologie criminelle, politique criminelle, pénologie, criminalistique, statistique de la criminalité, médecine légale, science pénitentiaire et l'histoire du droit pénal. Le développement de ces nouvelles disciplines signifiait que les Polonais, en utilisant de nombreux concepts occidentaux, ont dépassé la pratique du dogme et ont commencé à chercher des réponses à des questions : d'où vient le crime, quel est son aspect et comment le combattre. La plupart des études criminologiques, politiques et criminels et autres ont été élaborées et publiées par les jeunes scientifiques, souvent des étudiants ou des collaborateurs des professeurs les plus célèbres. Aussi des praticiens, y compris des médecins, des procureurs et des statisticiens, ont apporté une contribution importante à la recherche en criminologie au sens large du terme.

Mots-clés: histoire du droit pénal, étude en droit pénal, sciences criminologiques, droit polonais